

Beşeri Sermaye ve Göç İlişkisi: Seçilmiş Ülke Ekonomileri Üzerine Bir Araştırma

Özet

Büyüme kavramı farklı gelir düzeyine sahip ülkeler için kullanılmakta ve milli gelirdeki artışı göstermektedir. Ekonomik büyümeyi gerçekleştiren faktörlerden biri de beşeri sermayedir. Eğitim ve sağlık beşeri sermayeyi oluşturan temel unsurlardır. Eğitim ve sağlık hizmetlerindeki olumsuzluklar göçü cazip kılmaktadır. Nüfus hareketi olarak ifade edilen göç kavramı, sosyo-kültürel ve ekonomik değişimleri de beraberinde getirmektedir. Göçün nedenlerinden biri sağlık hizmetlerinin olmamasıdır. Bunu eğitim olanaklarının ve sosyal olanakların yetersizliği izlemektedir. Bu çalışmada Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD için 2012-2019 yılları arasında göçün ekonomik büyümeye etkisi araştırılmaktadır. Araştırmada eğitim, sağlık ve göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek için göçmen sayısı ve ekonomik büyüme verileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler arasındaki ilişki Panel veri yöntemlerinden biri olan SUR tahmincisi yardımıyla incelenmiştir. SUR tahmincisinden elde edilen sonuçlara göre, İngiltere’de göçün ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra Almanya’da göçün ekonomi üzerine olumsuz etkisi olduğu tespit edilmiştir. Son olarak çalışmadan elde edilen bulgulara göre Fransa ve ABD’de göç ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Ekonomik büyüme, Uluslararası göç, Panel SUR

Relationship between Human Capital and Migration: A Study on the Economies of Selected Countries

Abstract

The concept of growth is used for countries with different income levels and shows the increase in national income. One of the factors that realize economic growth is human capital. Education and health are the essential elements that make up human capital. The negativities in education and health services make immigration attractive. The concept of migration, which is expressed as population movement, brings along socio-cultural and economic changes. One of the reasons for migration is the lack of health facilities. This is followed by the inadequacy of educational opportunities and social opportunities. In this study, the effect of migration on economic growth between 2010-2019 is investigated for France, Germany, England and the USA. In the study, education, health, number of immigrants and economic growth data were used to examine the effect of migration on economic growth. The relationship between the data used in the study was examined with the help of the SUR estimator, which is one of the Panel data methods. According to the results obtained from the SUR estimator, it is concluded that immigration has positive effects on economic growth in England. In addition, it has been determined that immigration in Germany has a negative effect on the economy. Finally, according to the results of the study, it was determined that there is no relationship between immigration and economic growth in France and the USA.

Keywords: Economic growth, International migration, Panel SUR

Prof. Dr. Kerem Karabulut (Atatürk University, Erzurum, Turkey)

OrcID: 0000-0002-3159-3289 **E-mail:** kerem@atauni.edu.tr

Research Assistant Buket Aydın (Atatürk University, Erzurum, Turkey)

OrcID: 0000-0002-6204-0505 **E-mail:** buketaydin@atauni.edu.tr

Dr. Rahman Aydın (Bitlis Eren University, Bitlis, Turkey)

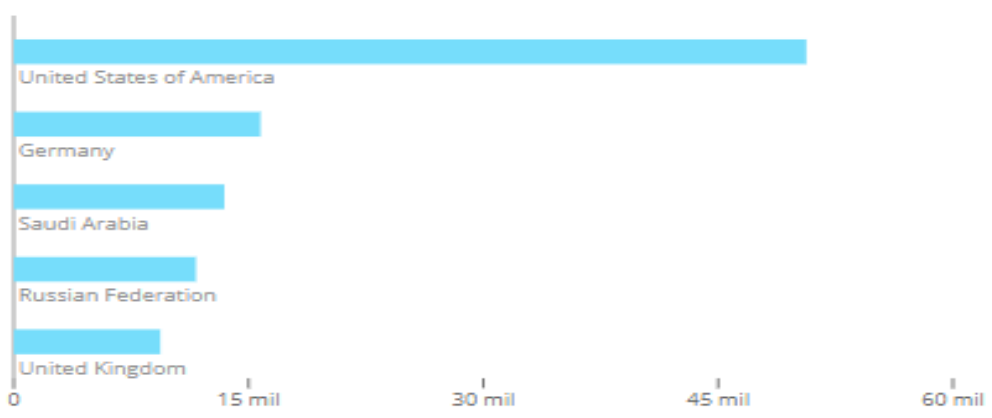
OrcID: 0000-0003-0440-7468 **E-mail:** raydin@beu.edu.tr

1 Giriş

Toplumsal yapıyı değiştiren olguların başında göç kavramı gelmektedir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) göçün tanımını, “Kişi ya da bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek ya da bir devlet içinde yer değiştirmesidir. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir” şeklinde ifade etmektedir (IOM, 2009: 35-36). Göç olgusu, göç alan ve göç veren ülke ekonomilerini ciddi şekilde etkilemektedir. Özellikle az gelişmiş ülke ve/veya bölgelerden gelişmiş ülke ve/veya bölgelere göç yaşanmaktadır. İnsanları göçe iten ya da çeken sebepler aslında ülke ekonomilerinin yapısı ile ilgilidir.

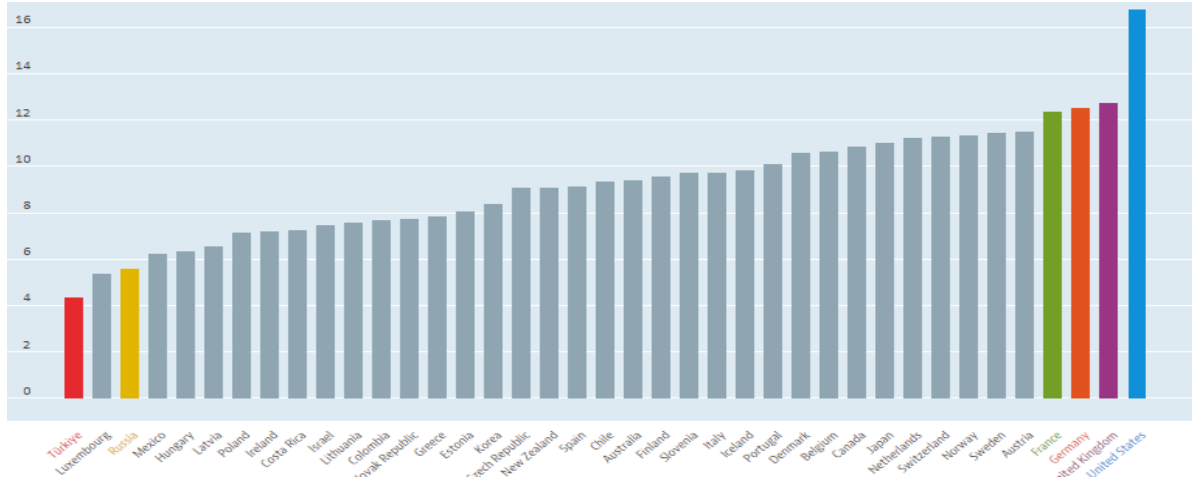
Göçün kişi başına ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görüşü Slow-Swan modelinde ifade edilmektedir. Jones (1998) ise göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, göç yoluyla gerçekleşen nüfus artışının işçi başına sermaye düzeyini azaltması dolayısıyla kişi başına ekonomik büyümeyi azaltacağını ifade etmiştir (Morley, 2006; KISSWANI & KHAN, 2022). İçsel büyüme modellerinin en önemli kaynağı olarak görülen beşeri sermaye yatırımları içerisinde, eğitim ve sağlık yatırımlarının önemi özellikle vurgulanmaktadır. Becker (1993); eğitim, sağlık ve beceri kazandırma faaliyetlerine yapılan harcamaların fiziki ya da finansal sermayeyi değil beşeri sermayeyi geliştirdiğini belirtmiştir. Bunun gerekçesi olarak ise, finansal ve fiziki sermayeyi kişiden ayırmanın mümkün olduğunu ancak bilgi, beceri ve sağlığı kişiden ayırmanın mümkün olmayacağını belirtmiştir. Bu bağlamda, beşeri sermayenin etkin ve verimli olabilmesi için eğitim ve sağlık gibi insana yönelik yapılan yatırımlar önem arz etmektedir (Keskin, 2011). Özellikle az gelişmiş ülkelerde beşeri sermayenin etkin kullanılmaması önemli bir sorun olmaktadır. Beşeri sermayenin geliştirilmesi için eğitilmiş ve sağlıklı bireylerin olmasının yanı sıra beşeri sermaye olarak atfedilen bireylerin maddi ve sosyal durumlarının iyileştirilmesi önemlidir (Eser & Gökmen, 2009). Göçün GSYİH üzerindeki etkisi göçmenlerde vücut bulan beşeri sermayeye de bağlıdır. Göçmenlerin işgücü becerileri yerli nüfustaki bireylerin işgücü becerilerinden daha fazla ise kişi başına üretim artacaktır. Ancak aksi bir durumda kişi başına düşen üretim azalacaktır (Latif, 2015).

BM’ye göre, dünya çapında son yirmi yılda uluslararası göçmen sayısında artış görülmektedir. 2000 yılında uluslararası göçmen sayısı 173 milyon iken 2020’de 281 milyona ulaşmıştır. Uluslararası göçmen tanımı ise “ikamet ettiği ülkeyi değiştiren herhangi bir kişi” şeklinde ifade edilmektedir. 2020 yılı itibari ile dünyada en yüksek uluslararası göçmen sayısına sahip ilk 5 ülke; ABD 50,6 milyon, Almanya 15,8 milyon, Suudi Arabistan 13,5 milyon, Rusya 11,6 milyon, İngiltere 9,4 milyon şeklindedir.

Şekil 1. Dünyada En Yüksek Toplam Uluslararası Göçmen Sayısına Sahip İlk 5 Ülke **Kaynak:** UNDESA, 2020

Özellikle savaş, siyasi ve ekonomik krizler, hastalıklar gibi nedenlerle gerçekleşen uluslararası göç, “zorunlu göç” olarak ifade edilmektedir. Uluslararası göçmen sayısının fazla olduğu ülkeler ele alındığında göçmenlerin ekonomik açıdan gelişmiş ülkeleri tercih ettiği görülmektedir. Göç; savaş, deprem gibi durumların dışında insanların daha çok yaşam koşullarını iyileştirme motivasyonu ile yapılmaktadır. Göçe sebep olan durumların başında; eğitim olanaklarının yetersizliği, sağlık olanaklarının yetersizliği ve sosyal faaliyetlerin yetersizliği gelmektedir (Güllülü vd., 2007). Bu açıdan beşeri sermayeye yapılan yatırımlar ile eğitim ve sağlık göstergelerindeki iyileşmeler göçün çekici unsurlarından görülmektedir. Şekil 2’de OECD ülkeleri arasında beşeri sermayeye yapılan harcamalardan olan sağlık harcamalarının milli gelire oranları gösterilmiştir. Sağlık harcamalarının milli gelire oranının en fazla payı aldığı ülkeler; ABD %16,8, İngiltere %12,8, Almanya %12,5, Fransa %12,4 şeklindedir. Türkiye’de bu oran %4,3 olarak gerçekleşmiştir. En çok göç alan ülke sıralamasının başında görülen bu ülkelerde beşeri sermaye yatırımlarının önemli kalemi olan sağlık harcamalarının milli gelirdeki payının önemli olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Sağlık Harcamalarının Milli Gelire Oranları, OECD Ülkeleri **Kaynak:** OECD, 2020.

Yazar/Yazarlar	Dönem ve Yöntem	Değişkenler	Ülke	Bulgular
Barro & Lee (1993)	1960-1985 dönemi için, Panel veri analizi	Eğitim, Ekonomik Büyüme	129 Ülke	Analiz sonucunda beşeri sermayeyi temsilen kullanılan eğitimin, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.
Dreger & Remers (2005)	1975-2001 dönemi için, Panel eşbütünleşme testi	Sağlık harcamaları, GSYİH, yaşama beklentisi,	21 OECD Ülkesi	Analiz sonucunda sağlık ve ekonomik büyüme arasında bir eş bütünleşme ilişkisi ortaya çıkmıştır.
Yumuşak & Yıldırım (2009)	1980-2005 dönemi, Johansen eşbütünleşme Testi	Sağlık harcamaları, doğuştan yaşam beklentisi, bebek ölüm oranları GSMH	Türkiye	Analiz sonucuna göre, sağlık harcamalarından milli gelire doğru küçük ve negatif nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Çetin & Ecevit (2010)	1990-2006 dönemi için, Panel OLS Yöntemi	Kamu sağlık harcamaları, ihracat, ithalat, istihdam, verimlilik, GSYİH	15 OECD Ülkesi	Analiz sonucunda, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında zayıf pozitif bir ilişki tespit edilmiş ve bu ilişkinin istatistik olarak anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır.
Pradhan (2010)	1961-2007 dönemi için, Panel eş bütünleşme testi	Sağlık harcamaları, GSYİH	11 OECD Ülkesi	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır.
Polat & Ergun (2018)	1980-2016 dönemi için, Toda-Yamamoto nedensellik analizi	Kişi başına karbon emisyon oranı, kişi başına milli gelir, kişi başına düşen sağlık harcamaları	Türkiye	Analiz sonucunda, sağlık harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Rana vd. (2020)	1995-2014, Panel Granger nedensellik, CCE tahmincisi	Sağlık harcamaları, ekonomik büyüme	161 Ülke	Düşük gelirli ülkeler dikkate alındığında değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Gökkaya, vd. (2021)	2000-2019, Sağlık harcamaları, milli gelir, eğitim harcamaları	Sağlık harcamaları, milli gelir, eğitim harcamaları, ARGE yatırımları	45 Ülke	Beşeri sermayede meydana gelen bir birimlik artış, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini belirlemişlerdir.

Tablo 1. Beşeri Sermaye ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi Ele Alan Literatür Özeti

Literatür incelendiğinde, beşeri sermaye göstergesi olarak genellikle eğitim harcamaları ya da sağlık harcamaları değişkenlerinin kullanıldığı görülmektedir. Araştırma sonuçlarında, eğitim ve sağlık gibi beşeri sermaye göstergelerinde yaşanan iyileşmenin ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır (Barro & Lee, 1993; Dreger & Remers, 2005; Kadılar & Şimşek, 2010; Özşahin & Karaçor, 2013; Topallı, 2017).

Tablo 1’de beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen literatür özeti sunulmuştur. Literatürün devamında göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalar Tablo 2’de sunulmuştur.

Yazar/Yazarlar	Dönem ve Yöntem	Değişkenler	Ülke	Bulgular
Dolado vd. (1994)	1960-1985 dönemi için, Panel veri analizi	Nüfus oranı, göç oranı, GSYİH	23 OECD Ülkesi	Analiz sonucunda, beşeri sermayenin içeriğine bağlı olarak göçün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin arttığı tespit edilmiştir.
Morley (2006)	1930-2002 dönemi için, ARDL sınır testi, hata düzeltme modeli	Kişi başına GSYİH, nüfus oranı, göç oranı	Avustralya Kanada ve ABD	Analiz sonucunda, uzun dönemde kişi başına GSYİH büyümesinden göçe doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Boubtane vd. (2013)	1987-2009 dönemi için, Panel VAR modeli	Göç oranı, işsizlik oranı, istihdam oranı, kişi başına GSYİH	22 OECD Ülkesi	Analiz sonucunda, göçün refah üzerinde olumlu etkiler yarattığını tespit etmişlerdir. Çalışmada, göçmenlerin işgücü piyasasında yetenekli olmasının ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunacağı sonucuna ulaşılmıştır.
Sevinç vd. (2016)	1962-2012 dönemi için, panel veri analizi	GSYİH, göç oranı, göçün nüfusa oranı	18 Gelişmekte Olan Ülke	Analiz sonucuna göre, 18 ülkenin 13’ünde ekonomik büyüme ve göç arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
Meçik & Koyuncu (2020)	1991-2018 dönemi için, Toda-Yamamoto nedensellik testi	GSYİH, göç	Türkiye	Analiz sonucunda, göçten GSYİH’ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır.
Kisswani & Khan (2022)	1947-2018 dönemi için, ARDL sınır testi, NARDL modeli	Göç edenlerin sayısı, reel kişi başına GSYİH	ABD	Analiz sonucunda, kişi başına düşen reel GSYİH’nin pozitif değişiminden, göçe uzun ve kısa vadede tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir.

Tablo 2. Ekonomik Büyüme ile Göç Arasındaki İlişkiyi Ele Alan Literatür Özeti

2 Yöntem ve Sonuç

Bu çalışmada en çok göç alan ülkelerde beşeri sermaye ve göçün ekonomi üzerine etkileri incelenmektedir. Bu ülkeler sırası ile Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD’dir. Almanya, İngiltere ve ABD en fazla göç alan ilk 5 ülke içinde yer almaktadır. Fransa ise sağlık harcamalarının milli gelir içindeki payı yüksek olan bir ülkedir. Bu kapsamda konu 2010-2019 yılları arası veriler ile panel veri analizi yardımı ile incelenmiştir. Bazı verilerde 2020 ve 2021 yılı istatistikleri açıklanmadığı için, veriler 2019 yılına kadar düzenlenmiştir. Çalışmada Dünya Bankası ve OECD veri tabanlarından elde edilen veriler kullanılmıştır. Aşağıdaki Tablo 3’te çalışmada kullanılan veriler tanıtılmaktadır.

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
Eğitim	15-64 yaş arası lise öğrenimini tamamlayanların toplam nüfusa oranı	OECD
İhracat	-	Dünya Bankası
İthalat	-	Dünya Bankası
GDP	Kişi başına düşen milli gelir dikkate alınmıştır	Dünya Bankası
Göç Sayısı	Ülkeye yerleşmek için gelen yabancı sayısı	OECD

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Veriler **Kaynak:** OECD (2022), Dünya Bankası

Çalışmada kullanılan verilerin öncelikle yatay kesit bağımlılığı ve homojenliği incelenmiştir. Pesaran CD ve Swamy S testi yardımı ile incelenen yatay kesit bağımlılık ve homojenlik testi sonucunda, verilerin yatay kesit bağımlılığına ve parametrelerin heterojenliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Böylece çalışmada değişkenler arası ilişkiyi incelemek için yatay kesit bağımlılığa ve heterojenliğe duyarlı tahmincilerin kullanılmasına karar verilmiştir. Yatay kesit bağımlılık ve heterojenlik durumlarının yanı sıra çalışmada kullanılan veri setinin zaman ve birim özelliği dikkate alındığında Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) tahmincisinin kullanılmasına karar verilmiştir. Öyle ki, panel veri modellerinde birimler arası korelasyon ve parametreleri heterojen ise SUR, CCE ve AMG tahmincilerin kullanılması önerilmektedir. Bu tahmincilerden T'nin büyük ve $N \leq 10$ olduğu durumlarda ise SUR tahmincisinin kullanılması uygun bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılan panel verinin T=10 ve N=4 olduğunda dolayı SUR tahmincisinin kullanılmasına karar verilmiştir. Tablo 4'de SUR tahmincisinin sonuçları yer almaktadır (Tatoğlu, 2020).

FRANSA		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değerleri
Eğitim	-0.394	0.712
İhracat	-0.582	0.466
İthalat	0.599	0.346
Sağlık	0.921	0.001***
Göç Sayısı	-0.085	0.226
ALMANYA		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değerleri
Eğitim	0.406	0.064*
İhracat	0.523	0.004***
İthalat	-0.11	0.961
Sağlık	0.399	0.001***
Göç Sayısı	-0.051	0.000***
İNGİLTERE		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değerleri
Eğitim	0.209	0.000***
İhracat	-0.254	0.000***
İthalat	0.446	0.000***
Sağlık	0.796	0.000***
Göç Sayısı	0.042	0.000***
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değerleri
Eğitim	1.596	0.000***
İhracat	-0.129	0.091*
İthalat	0.277	0.007***
Sağlık	0.233	0.001***
Göç Sayısı	-0.03	0.372

*** ve * sembolleri sırası ile %1 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4: SUR Tahmincisi Sonuçları

SUR tahmincisinin sonuçlarına göre Fransa için sadece sağlık değişkeninin kişi başına milli gelir üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Sağlık sektöründe yaşanan bir birimlik bir şokun kişi başına düşen milli geliri %0,921 oranında artırdığı görülmektedir. Almanya'da; eğitim, ihracat ve sağlık değişkenlerinin kişi başına milli geliri açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu ise değişkenlerde yaşanan bir birimlik bir şokun kişi başına milli geliri sırası ile %0,406, %0,523 ve %0,399 oranında artırdığını ifade etmektedir. Ancak göç sayısı değişkeni kişi başına milli geliri negatif etkilemektedir. Bu değişkende meydana gelen bir birimlik şokun kişi başına düşen milli geliri %0,051 oranında azalttığı belirlenmiştir. Bu durumda Almanya için, göçün ekonomi üzerinde olumsuz etkileri olduğu anlaşılmaktadır.

İngiltere'ye bakıldığında, tüm değişkenlerin kişi başına milli geliri açıkladığı görülmektedir. Bu değişkenlerden eğitim, ithalat, sağlık ve göç sayısında meydana gelen bir birimlik şok, kişi başına milli geliri sırası ile %0,209, %0,446, %0,796 ve %0,042 oranında artırmaktadır. Ancak ihracat değişkeninde meydana gelen bir birimlik bir şokun kişi başına milli geliri %0,254 oranında azalttığı belirlenmiştir. Ayrıca İngiltere'de göç sayısının ülke ekonomisini olumlu etkilediğinin belirlenmesi dikkat çekmektedir. Son olarak ABD için yapılan analizlere yer verilecektir. ABD'de eğitim, ihracat, ithalat ve sağlık göstergelerinin kişi başına milli geliri açıkladığı

görülmektedir. Diğer bir ifade ile ABD’de eğitim, ithalat ve sağlık değişkenlerinde meydana gelen bir birimlik şokun kişi başına düşen milli geliri sırası ile %1,596, %0,277 ve %0,233 oranında artırmakta olduğu belirlenmiştir. Ancak ihracat değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokun kişi başına düşen milli geliri %0,129 oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

3 Sonuç

İçsel büyüme modellerinin en önemli kaynağı olarak görülen beşeri sermaye içerisinde, eğitim ve sağlık harcamalarının payı özellikle vurgulanmakta, bu göstergelerdeki iyileşmenin bireysel verimlilik ve üretkenliği artırarak bu kanal ile toplumsal ve ekonomik refahın sağlanacağı vurgulanmıştır. Zorunlu göç dışında uluslararası göçün daha çok gelişmiş ülkelere gerçekleşmesi ve beşeri sermaye yatırımlarının bu ülkelerde yüksek oranlarda olması bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu amaçla çalışmada, göçün fazla olduğu ABD, İngiltere, Almanya, Fransa’da sağlık, eğitim, göç göstergelerinin milli gelir üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Bu çalışmada 2010-2019 yılları arası göçün ekonomik büyüme üzerine etkisi araştırılmaktadır. Çalışmada göçün ekonomik büyüme üzerine etkisini incelemek üzere eğitim, sağlık, göç sayısı ve ekonomik büyüme verileri kullanılmıştır. Ayrıca ihracat ve ithalat verileri kontrol değişken olması amacı ile çalışmaya dahil edilmiştir. Öncelikle çalışmada kullanılan panel verinin homojenliği ve yatay kesit bağımlılığı incelenmiştir. Panel veri yatay kesit bağımlılığına sahip olup parametreleri heterojenliğe sahip olmasından dolayı SUR tahmincisinin kullanılmasına karar verilmiştir. SUR tahmincisinin elde edilen sonuçlara göre, İngiltere’de göçün ekonomik büyüme üzerine olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuçlara Dolado vd. (1994), Morley (2006), Boubtane vd. (2013), Sevinç vd. (2016), Meçik & Koyuncu, (2020) ve Kisswani ve Khan (2022) çalışmalarında ulaştığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Almanya’da göçün ekonomi üzerine olumsuz etkisi olduğu tespit edilmiştir. Sevinç vd. (2016) çalışmasında benzer bulgular elde etmiştir. Son olarak çalışmadan elde edilen bulgulara göre Fransa ve ABD’de göç ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Kaynakça

- Barro, R.J., & Lee, J.W. (1993). International comparisons of educational attainment. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 363-394.
- Becker, G.S. (1993). *Human Capital, A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. National Bureau of Economic Research (NBER), The University of Chicago Press, Chicago.
- Boubtane, E., Coulibaly, D., & Rault, C. (2013). Immigration, growth, and unemployment: Panel VAR evidence from OECD countries. *Labour*, 27(4), 399-420.
- Çetin, M., & Ecevit, E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- Dolado, J., Goría, A., & Ichino, A. (1994). Immigration, human capital and growth in the host country. *Journal of Population Economics*, 7(2), 193-215.
- Dreger, C., & Reimers, H.E. (2005). Health care expenditures in OECD countries: a panel unit root and cointegration analysis. *Available at SSRN 651985*.
- Eser, K., Gökmen, Ç.E., & Gökmen, Ç.E. (2009). Beşeri sermayenin ekonomik gelişme üzerindeki etkileri: Dünya deneyimi ve Türkiye üzerine gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 41-56.
- Göç Terimleri Sözlüğü. (2009). Uluslararası Göç Hukuku. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_31_turkish_2ndedition.pdf, (Erişim Tarihi: 25.12.2022).
- Güllülü, U., Karabulut, K., & Polat, D. (2007). Ağrı Alt Bölgesi’ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenler. *Atatürk Üniversitesi Yayınları* No: 962, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları* No: 113.
- IOM (2022). Making Migration Work for all. <https://www.iom.int/data-and-research>, (Erişim Tarihi:01.07.2022).
- Jones, C.I. (1998). *Introduction to Economic Growth*. Norton, New York.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 125-153.
- Kisswani, K.M., & Khan, S. (2022). Immigration and GDP nexus: is the association asymmetric? *Economic Change and Restructuring*, 1-22.
- Latif, E. (2015). The relationship between immigration and unemployment: Panel data evidence from Canada. *Economic Modelling*, 50, 162-167.
- Meçik, O., & Koyuncu, T. (2020). Türkiye’de Göç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *İtobiad: Journal of the Human & Social Science Research*, 9(3), 2618-2635.

- Migration Data Portal (2022). Compare Indicators for the Selected Country / Sub-Region/Region. <https://www.migrationdataportal.org/dashboard/compare-indicators>, (Erişim Tarihi: 01.07.2022).
- Morley, B. (2006). Causality between economic growth and immigration: An ARDL bounds testing approach. *Economics Letters*, 90(1), 72-76.
- OECD (2020). Sağlık Harcamaları İstatistikleri. <https://data.oecd.org/healthres/health-spending.htm>, (Erişim Tarihi: 01.07.2022).
- Örgütü, U.G. (2009). Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimleri Sözlüğü. (Ed. Bülent Çiçekli), *Uluslararası Göç Örgütü Yayınları*, (18).
- Özşahin, Ş., & Karaçor, Z. (2013). Ekonomik büyümenin yükseklerinden biri olarak beşeri sermaye: Sergi için Türkiye için. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 148-162.
- Polat, M.A., & Ergün, S. (2018). Yapısal Kırılma Altında Türkiye’de Ekonomik Büyüme, CO2 Emisyonu ve Sağlık Harcamaları İlişkisi. *Business and Economics Research Journal*, 9(3), 481-497.
- Pradhan, R.P. (2010). The long run relation between health spending and economic growth in 11 OECD countries: Evidence from panel cointegration. *International Journal of Economic Perspectives*, 4(2), 427-438.
- Rana, R.H., & Gow, J. (2020). Health Expenditure and Gross Domestic Product: Causality Analysis by Income Level. *International Journal of Health Economics and Management*, 20(1), 55-77.
- Şenol, O., Gökkaya, D. & Çıraklı, Ü. (2021). The Effects of Economic Variables on Health Expenditure Per Capita and Life Expectancy at Brith: Panel Data Analysis for Middle Top Income Countries. *Mehmet Akif Ersoy Universtiy Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty*, 8(3), 1499-1515.
- Sevinç, H., Bozkurt, E., & Künü, S. (2016). Ekonomik Büyüme ve Göç İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkelere Dayalı Bir Analiz Economic Growth-Migration Nexus: An Analysis Based on Developing Countries. In *International Conference on Eurasian Economies*, 398-403.
- Şimşek, M., & Kadılar, C. (2010). Türkiye’de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Tatoğlu, F.Y. (2020). İleri Panel Veri Analizi, Stata Uygulamaları. Beta Yayınevi. 4. Baskı. 2020. 1-352.
- Topallı, N. (2017). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 110-121.
- UN Population Division (2022). International Migrant Stock. <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock>, (Erişim Tarihi:01.07.2022).
- UNDESA (2020). International Migration 2020. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesapd_2020_international_migration_highlights.pdf, (Erişim Tarihi: 01.07.2022).
- World Bank Open Data (2022). <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 25.12.2022).
- Yumuşak, İ.G., & Yıldırım, D.Ç. (2009). Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 57-70.